

ORTA – ASYA TÜRK HUKUKUNDA “TRE” KAVRAMI

The Concept of “Tore” in the Middle – Asia Turkish Law

Yrd. Doç. Dr. Aybars PAMİR*

GİRİŞ, I. TÜRKLERİN ANA YURDU: “ORTA-ASYA”, II. GÖÇEBELİK TARZI YAŞANTININ KAĞANIN YETKİLERİNİ ŞEKİLLENDİRMESİ, III. ORTA-ASYA TÜRK TOPLUMUNDA HUKUK KURALLARININ ORTAYA ÇIKIŞ BİÇİMLERİ, A. Kağan Tarafından Hukuk Kurallarının Konması, B. Kurultay Tarafından Hukuk Kurallarının Konması, C. Toplumda Kendiliğinden Ortaya Çıkan Gelenek Görenek Kuralları (Yosun Hukuku), IV. HUKUK KURALLARININ ADALETE UYGUN OLMA ZORUNLULUĞU, **SONUÇ.**

ÖZET

Eski Orta-Asya Türk toplumunda büyük değer atfedilen “Tre”nin oluşumunda üç yoldan bahsedilebilir: Kağanlar tarafından konulan kurallar, Kurultaylarca getirilen kurallar ve toplum içinde kendiliğinden, yavaş yavaş oluşan kurallar (Yosun Hukuku). Bu yollarla meydana

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi Anabilim Dalı ęretim yesi.

getirilen kuralların adalete uygun olması ve Kağanlar da dahil olmak üzere töreye tüm toplumca riayet edilmesi zorunluluk sayılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Töre, Orta-Asya, Göçebelik, Kağan, Kurultay, Yosun Hukuku

ABSTRACT

There were three different ways for the concept of ‘Tore’ which had great value, to be discussed in the ancient Middle-Eastern Turkish Society: in the rules legislated by Kagans, the rules legislated by the Assembly and the rules which took form slowly in the public life that, that were called “Yosun Law.” The rules which appeared in these ways had to be equitable and all people in the society – including Kagans – had to obey them.

Keywords: Tore, Middle – Asia, Nomadism, Kagan, Assembly, Yosun Law

GİRİŞ

Eski Türkler’de “töre” daha çok devletin kuruluş düzeni ve işleyişi ile ilgili kuralları ifade etmekte ise de, Türkler aile yaşantısı açısından da bu kavramı kullanmışlardır. Bu manada töre “görenek” demektir. Çalışmamızda “töre” kavramı “Devlet Töresi” anlamında ele alınmıştır.

Türk Töresi, Kağan da dahil olmak üzere tüm toplumca mutlak suretle uyulması gereken hukuk kuralları toplamıdır. Töreye atfedilen önem o kadar büyüktür ki, etkin hukuk kurallarının konulması ve bunlara eşitlik ve adalet ilkeleri çerçevesinde riayet edilmesi hem kağanın iktidarının, hem de devletin sürekliliği için en önemli koşullar arasında gösterilmiştir. Bu sebeple de, kaynaklarda törenin çok önemli olduğu, hatta devletten bile önde geldiği, töresini kaybetmiş bir ulusun yok olmuş sayılacağı hatırlatılarak, kağanlardan her zaman töreye uygun davranmaları istenmiştir. Kağanlar da bunu çok önemli bir görev sayıp, kendilerini her zaman halka karşı sorumlu hissetmişler ve icraatlarıyla ilgili olarak topluma adeta hesap verici açıklamalarda bulunmuşlardır.

Töreye uygun davranmayan veya yönetimde başarı sağlayamayan kağanların görevlerine devam edemedikleri görülmektedir.

Eski Orta-Asya Türk Hukuku'nda törenin kaynağı her şeyden önce kağanlardır. Bundan başka, kurultaylarda alınan kararlar da törenin bir parçasını oluştururlar. Toplum içinde, kendiliğinden ve yavaş yavaş ortaya çıkan gelenek görenek kuralları (Yosun) ise, törenin bir başka kaynağı olarak kabul edilmektedir. Ancak Yosun'un töre haline gelebilmesi için, kurucu kağanın iradesi şarttır. Kağan, iradesiyle kabul ettiği bu kurallara kendi emirlerini ve varsa kurultayca alınan kararları da katarak toplumun hukuk düzenini oluşturur. Şu durumda kağanın törenin oluşmasındaki merkezî konumu oldukça dikkat çekicidir.

Şüphesiz, törenin oluşumunda Türklerin Orta-Asya'daki göçebe yaşam tarzının da büyük etkisinden söz edilmelidir.

Eski Türk toplumunda töreye atfedilen büyük önem sadece Orta – Asya ile sınırlı kalmamış, çağlar boyu kurulan tüm Türk devletleri için de geçerli olmuştur.

I. TÜRKLERİN ANA YURDU: “ORTA ASYA”

Eski Türk hukukunun ortaya çıkma biçimleri incelenmeden önce, onu büyük ölçüde şekillendiren “Orta-Asya” denilen coğrafyanın ve bu bölgedeki eski Türklerin yaşamsal özellikleri ele alınmalıdır.

Bilindiği gibi, Türklerin ana-yurdu olarak nitelendirilen bölgenin coğrafi karakteri ülkenin hemen her yerinde büyük bir benzerlik göstermekteydi. Bazı vahaların ve Tarım, Seyhun, Ceyhun gibi ırmakların suladığı verimli arazilerin dışında ülke tamamen bozkır ya da çöldü. Bu coğrafi özellikler Türkler için zorunlu olarak sadece göçebe kültürüne elverişli bir zemin hazırlamıştır. Türk kabileleri, bir bölgede belli bir süre kaldıktan sonra kuraklığın baş göstermesi, yaşam koşullarının bozulması, düşman istilâları ya da kuvvetli kabilelerin baskıları sonucunda başka bölgelere göç etmek zorunda kalıyorlardı.¹ Çinliler'e göre ise, Türkler otları ve suları takip ederek yaşamaktaydılar.

¹ Eski Türklerin ana yurdu Orta Asya'nın coğrafi özellikleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. ÜÇÖK, Coşkun - MUMCU, Ahmet - BOZKURT, Gülnihâl, Türk Hukuk Tarihi, Ankara, 2006, s. 18 vd.

Onlar, arabalar üzerinde yahut atlarla taşıdıkları çadırlarını hayvanları için elverişli yaylalara götürüyor, mevsimlere göre yer değiştiriyorlardı. Bu sebeple Çinliler eski Türkler’e “Arabaları Yüksek Tekerlekli Kavimler” adını vermişlerdi.² At yetiştiriciliği, onların bakımı, arabaya koşulmak için hazırlanmaları, tedavileri gibi konular Türkler için dinamik, baş döndürücü ve süratli bir yaşam tarzını ortaya çıkarmıştır. Öyle ki, göç ve akınların hep hızla yapılması gerekmiştir. Düşmanların da çok hızlı olduğu hesaplandığında, kazanmak için süratli ve disiplinli olmak Türkler için büyük önem kazanmıştır. Dış tehlikelere karşı daima tetikte bulunma zorunluluğu nöbetçilik ve gözcülüğü sadece askerliğin değil, sivil hayatın da bir gereği haline getirmiştir.³

II. GÖÇEBELİK TARZI YAŞANTININ KAĞANIN YETKİLERİNİ ŞEKİLLENDİRMESİ

Göçebe Türk toplumunu yönetmek ve onu her zaman disiplin altında tutmak kağan için önemli bir görev sayılmıştır. Bu çerçevede, Türk kağanının sahip olduğu en önemli yetki, etkin hukuk kurallarının oluşturulması ve bunların gereği gibi uygulanmasının sağlanmasıydı.⁴ Hareketli ve dinamik göçebe toplumunu bir arada tutabilmek ve kabileleri kendi otoritesine bağlayabilmek için kağanın bu çok önemli yetkiye sahip olması şarttı.

Kağanın hukuk kuralı koyma yetkisini coğrafi koşulların dayattığı göçebe tarzı yaşamın yanı sıra, eski Türk egemenlik anlayışı da etkilemiştir. Eski Türkler’de kağanın egemenliğinin, ona Gök-Tanrı tarafından verildiğine inanılmıştır.⁵ Bu inancıya göre, Gök-Tanrı topluluk içindeki bir aileye egemenlik hakkını vermekte, artık o aile toplumu yönetme hakkına mutlak olarak sahip olmaktaydı. Devlet ailenin ortak

² ÖGEL, Bahaeddin; Türk Kültürünün Gelişme Çağları, C. II, İstanbul, 1971, s. 15.

³ ÖGEL; a.g.e., s. 16-18.

⁴ CİN, Halil – AKGÜNDÜZ, Ahmet; Türk Hukuk Tarihi, C. I, Kamu Hukuku, Konya 1989, s. 42,43- CİN, Halil – AKYILMAZ, Gül; Türk Hukuk Tarihi, Konya 2003, s. 39.

⁵ İslâmiyet öncesi Türk devletlerinde devletin başında bulunan Kağan’a Gök-Tanrı tarafından siyasî egemenliğin (kut) verildiği kabul edilmiş, halk da bu inancı paylaşmıştır. Ancak Kağan, her ne kadar güçlerini Gök-Tanrı’dan almışsa da, kutsal bir kişiliği yoktur. Kağan toplumda insan olarak kabul edilmiş ve haklarından çok görevleri üzerinde durulmuştur. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. ÇANDARLIOĞLU, Gülçin; Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü, C. II, Ankara, 2002, s. 209.

malı sayılıyordu. Ailenin tüm erkek üyeleri devlet yönetiminde söz sahibiydi. Bu üyelerden biri kağan seçilse bile, aslında diğerlerinin de devleti yönetme hakkı devam ediyordu.⁶ Bu sebeple, kağan, ülkesini ailesinin erkek üyeleri arasında bölüştürme yoluna gitmiştir. Bütün eski Orta-Asya Türk devletlerinde görülen sağ-sol şeklindeki bölünmelerin sebebi budur. Kağan, ailesinin erkek üyelerini ülkesinin çeşitli bölgelerine yönetici olarak atar ve bu kişiler kendilerine verilen topraklar üzerinde dilediklerince bir yönetim gösterebilirler; istedikleri gibi hukuk kuralları oluşturabilir, vergiler koyabilir ve cezalandırma yetkilerini kullanabilirlerdi. Kağan onların yönetim biçimlerine karışamazdı. Eğer kağan güçlü bir kişiliğe sahipse, aile üyeleri arasında birliği sağlayabilir, bu da devletin iyi idare edildiğinin bir göstergesi sayılırdı. Buna karşılık, kağanın kişiliği zayıfsa, aile bireylerini belli bir disiplin altında tutmak zorlaşır, sonuçta devletin parçalanması kolaylaşırdı.⁷ Orta-Asya Türk tarihi güçsüz kağanların yönetiminde devletin kısa zamanda nasıl parçalandığına ilişkin pek çok örnekle doludur. Bu sonuçta, sağlam hukuk kurallarının meydana getirilmemiş ya da töreye uygun davranılmamış olmasının rolü de özellikle belirtilmelidir.

III. ORTA-ASYA TÜRK TOPLUMUNDA HUKUK KURALLARININ ORTAYA ÇIKIŞ BİÇİMLERİ

Eski Orta-Asya Türk toplumunda hukuk kurallarının ortaya çıkışında üç yoldan bahsedilebilir:

A. Kağan Tarafından Hukuk Kurallarının Konması

Kağan eski Orta-Asya Türk hukukunda yasamanın bir kaynağı sayılırdı. Bu yetki Gök-Tanrı'dan gelen egemenlik (kut) ile açıklanabilir. Devlet kuran ve yöneten her kağan bunu törelerle gerçekleştirirdi. Örneğin, Göktürk Devleti'nin kurucusu Bumin Kağan tahta oturduktan sonra Türk ulusunun ülkesini ve töresini düzenlemiş, ardından da dört tarafa egemenliğini yayarak imparatorluğunu kurmuştur. Bir ara çökmüş olan Göktürk Devleti'ni yeniden bağımsızlığına kavuşturan Elteriş Kağan

⁶ İNALCIK, Halil; Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi, AÜSBFD., C. XIV, S. 1, 1959, s. 74 – MUMCU, Ahmet; Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl, Ankara, 1985, s. 36.

⁷ ÜÇÖK, MUMCU, BOZKURT; a.g.e., s. 206.

da, töresi bozulmuş olan Türk ulusunu atalarının töresince tekrar diriltmiş ve töreye canlılık kazandırmıştır.⁸ Bilge Kağan ise, “... Ben tahta çıktıktan sonra bunca önemli yasayı dünyanın dört bucağındaki halka verdim”⁹ sözleriyle, yasa koymanın önemini dile getirmiştir. Görüldüğü gibi, kağanın hukuk kuralı koyması, getirilen kuralları töre haline getirmekte, kağanın yasası Türk toplumunun töresi olmaktadır.

Eski Türk Orta – Asya devlet sisteminde kağanın hukuk kuralı koyma görevi, ülkeyi tanzim – idare etme ve halkı düzene sokma ödevinin bir sonucudur.¹⁰ Kağanın bu görevi ile ilgili olarak Orhun Yazıtları ve Kutadgu Bilig’de önemli ifadeler yer almaktadır. Örneğin, Orhun Yazıtları’nda geçen “...Amcam Kağan oturarak Türk milletini

⁸ ARSLAN, Mahmut; Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi, Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, Elazığ, 1990, s. 226.

⁹ VILH. THOMSEN; Çözülmüş Orhun Yazıtları, Çev. Vedat KÖKEN, Ankara, 1993, s. 158.

Bilge Kağan’ın bu sözü bir yandan kağanların hukuk kuralı koyma görevinin önemini vurgulamakta, bir yandan da eski Türkler’deki dünya egemenliği anlayışının altını çizmektedir. Türkler Gök-Tanrı’nın yalnızca kendi uluslarını koruduğuna ve bütün dünyaya egemen kıldığına inanmaktaydılar. Orhun Yazıtları’nda geçen “Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldı, ikisi arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerinde atalarım Bumin Kağan ve İstemi Kağan tahta oturmuş” (bkz. THOMSEN; a.g.e., s. 88) sözleri, insan ırkları ve ülkeleri arasında herhangi bir ayırım yapılmaksızın bütün yeryüzü topluluklarının ve topraklarının sadece Türk kağanlarının yönetimine verildiği inancını ortaya koymaktadır. Yine “Gök-Tanrı istediği için tahta oturdum ve dört yandaki ulusları düzene soktum” (bkz. THOMSEN, a.g.e., s. 110.) ve “Gündoğusundan Günbatısına kadar bütün kavimler bana baş eğler.” (bkz. THOMSEN; a.g.e., s. 124.) sözleri ile de anlatılmak istenen şey aynıdır.

Oğuz Kağan Destanı’nda da konuyla ilgili olarak şu satırlara rastlanmaktadır: “Ben Uygurların kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin kağanı olsam gerektir.” Bu destana göre Oğuz Kağan gökten gelmiş ve gene kendisi gibi gökten inen bir kız ile evlenmiştir. Oğuz tahta çıkıp kağanlığını ilân ettikten sonra, dört tarafta bulunan bütün kavimlere elçiler göndererek “Ben artık bütün dünyanın kağanıyım” demiş ve hepsini kendisine baş eğmeye ve bağlılığa çağırmıştır. (bkz. ARSLAN; a.g.m., s. 229.)

Yusuf Has Hacıp ise, Kutadgu Bilig adlı ünlü eserinde “Büyük Tavgaç Buğra Han dünyaya egemen oldu; adı kutlu olsun. Tanrı onu iki cihanda aziz etsin” (Yusuf HAS HACİP; Kutadgu Bilig, Çev. Reşit Rahmeti Arat, Ankara, 1991, B. 86.) şeklindeki sözleriyle, eski Türk geleneği olan dünya egemenliği idealini ortaya koymuştur.

Dünya egemenliği ideali ve inancı, Gök-Tanrı’nın Türkleri koruması ve onları başka uluslara üstün kılmayı prensibi ile birleşerek, Türkler’de ulus olma bilincinin erken uyanmasında rol oynamıştır, denilebilir.

¹⁰ ARSLAN; a.g.m., s. 225.

tekrar tanzim etti”¹¹, “... İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini, töresini tutuvermiş, düzenleyivermişler”¹² ve “...bu alan içindeki pek çok halkı ben düzene soktum”¹³ cümleleri hemen dikkati çekmektedir.

Kutadgu Bilig’de de konuyla ilgili şu sözler yer almaktadır:

“Beyler memleketi tanzim ve idare etmek, halkı düzene sokmak için atanmışlardır.”¹⁴ “Ey hükümdar! Sen bugün bir hekimsin, halkın ise sana muhtaç olmanın hastasıdır.”¹⁵ “Eğer sen bunlara ilâç vererek tedavi etmezsen, halk için bir hayat felâketi olursun.”¹⁶ “Tanrı bunu yarın sana sorar; orada kendini kurtaracak cevabı hazırla.”¹⁷, “Sen her vakit doğrulukla hükmet, beylik kanun ile ayakta durur.”¹⁸ “Ey Bey! Gücün yettiği kadar kanunu tatbik et ve halkın hakkını vermeye çalış.”¹⁹ “Benim bu kanunum hangi memlekete erişirse, o memleket – baştan başa taşlık ve kayalık dahi olsa – hep düzene girer.”²⁰ “Kanun sudur, akarsa nimet yetişir. Ey hakim! Memlekette uzun müddet hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın. Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer.”²¹

Bu tür cümlelerden, kağanın ana görevlerinden biri olan ülkeyi ve halkı idare etmenin ancak kanunlara uygunlukla sağlanabileceği vurgulanmak istenmiş ve kağan hukuka uymaya davet edilmiştir. Söz konusu ifadelerle, o dönemde doğal olarak adı konamayan bir “Hukuk Devleti” anlayışının altının çizilmeye çalışıldığı söylenebilir.

B. Kurultaylar Tarafından Hukuk Kurallarının Konması

Eski Türkler’de kurultaylarca alınan kararlar da törenin bir kaynağı olarak görülmektedir. Orta-Asya Türk toplumlarında kurultaylara büyük

¹¹ THOMSEN; a.g.e., s. 16.

¹² THOMSEN; a.g.e., s. 1.

¹³ THOMSEN; a.g.e., s. 2,3.

¹⁴ Kutadgu Bilig; B. 4009.

¹⁵ Kutadgu Bilig; B. 5241.

¹⁶ Kutadgu Bilig; B. 5245.

¹⁷ Kutadgu Bilig; B. 5246.

¹⁸ Kutadgu Bilig; B. 5285.

¹⁹ Kutadgu Bilig; B. 5288.

²⁰ Kutadgu Bilig; B. 830.

²¹ Kutadgu Bilig; B. 2032 – 2034 – 2036.

önem verilmiştir. Orhun Yazıtları'nda geçen "Beyler de, ulusu da birbirine uygun imişler, o yüzden ülkeyi o kadar iyi koruyabilmişler, ülkeyi koruyarak yasalar düzenlemişler"²² sözleriyle, yasama işlerine yeri geldiği zaman boy ve oymak beylerinin de katılabildiği anlatılmak istenmiştir.

Eski Türkler'de adeta kurumsallaşmış, toplantı zamanları önceden belli olan üç kurultay toplantısından söz edilebilir. Bunlardan birincisi yılın ilk ayında, yani Ocak'ta Kağan'ın sarayında yapılan ve daha çok dinî niteliğe sahip olan bir kurultaydı. Bu toplantıda atalara kurbanlar verilir, bazı önemli idarî ve hukukî kararlar alınır.²³

Yılın beşinci ayında (Mayıs'ta) toplanan ve "Büyük Kurultay" adı verilen kurultayda dinî törenler yapılır, kurbanlar kesilir, Kağan'a bağlılık ve sadakat yemini yenilenirdi. Bu toplantıya katılmayan beyler Kağan'a isyan etmiş sayılırlardı.²⁴ Büyük Kurultay'da idarî kararlar da alınır, ayrıca törede yapılması düşünülen değişiklikler tartışılırdı.²⁵

Görüldüğü gibi, ilk iki kurultayın, hukuk kuralı hazırlanmasında ya da mevcut törede bazı değişiklikler yapılmasında rolü bulunmaktadır.

Üçüncü kurultay toplantısı ise Sonbahar'da, Eylül ayında yapılan "Savaş ve Sayım Kurultayı" idi. Yine dinî törenlerin yapıp kurbanların kesildiği bu kurultayda asker ve at sayımları yapılır, onların savaş kabiliyetleri tespit edilir, savaşa dair konular konuşulur, askerî talim ve manevralar yapılırdı.²⁶ Bu hazırlıkların yapılmasının nedeni, artık savaş zamanının gelmesidir; zira yerleşik ulusların ambarları dolmuştur.²⁷

Kurultayların kağanın aldığı kararları denetleyici bir rol de üstlenerek kağanın egemenliğine bir sınır teşkil ettiği düşünülmektedir. Ünlü Göktürk hükümdarı Bilge Kağan'ın Göktürk şehirlerinin surlarla çevrilmesi ve Budizm ile Taoizm'in öğrenilmesi yolundaki iki teklifinin

²² THOMSEN; a.g.e., s. 90.

²³ ARSAL, Sadri Maksudi; Türk Tarihi ve Hukuk, İstanbul, 1947, s. 204.

²⁴ ÖGEL, Bahaeddin; Devlet Meclisi ve Kurultay, C. II, Ankara, 2002, s. 875.

²⁵ AYDIN, M. Akif; Türk Hukuk Tarihi, İstanbul, 1999, s. 13.

²⁶ ÖGEL; Devlet Meclisi ve Kurultay, s. 875. – ARSAL; a.g.e., s. 204.

²⁷ ÜÇÖK – MUMCU – BOZKURT; a.g.e., s. 23.

kurultay tarafından kabul edilmemiş olması bu konuda önemli bir örnektir.²⁸

Kurultayların önemli bir görevi de, Gök-Tanrı tarafından kut (egemenlik gücü) verildiğine inanılan ailenin üyeleri arasından yapılan kağan seçimi işiydi.²⁹ Eğer vefat eden kağanın ailesinden yeni kağan seçilebilecek hiç kimse kalmamış ise, kurultayın yeni bir bey ya da kahramanı kağan olarak seçebilmesi mümkündü. Ayrıca, bir savaşın kaybına neden olan, kağanlık görevinde başarı sağlayamayan, halkına refah temin edemeyen, kanunlara ve töreye aykırı hareket eden kağanın diğer hükümdar adaylarının veya kabile reislerinin çabalarıyla görevinden uzaklaştırılabilmesi, hatta öldürülebilmesi mümkündü.³⁰

Bunun tipik örneği Göktürk tarihinden verilebilir. 692 yılında Kutluk Kağan'ın ölümüyle boşalan kağanlık tahtına oturan Kapgan Kağan, 24 yıl süren kağanlığı süresince Göktürk Devleti'ni her yönden geliştirmiş, Orta-Asya'yı tamamen Göktürk hakimiyeti altına almış ve devleti dönemin en güçlü devleti haline getirmiştir. "Kapgan" unvanının "Fatih" anlamına gelmesi de zaten bu yüzdendir. Çin'i en fazla korkutan, en çok zafer elde eden Göktürk Kağanı olarak Kapgan Kağan'ın sert ve kararlı yönetimi, bir süre sonra ülke içinde çeşitli huzursuzluklara neden olmuş ve ülke içinde, bazen fetihleri de engelleyen isyanlar çıkmıştır. Bu arada Çin İmparatorları da Göktürk Devleti'ni zayıf tutmak için asî kabilelere sürekli destekte bulunmuş, onlara çeşitli hediyeler sunmuş ve bazı Çin unvanlarını bile vermekten çekinmemişlerdir. Sonunda Kapgan Kağan'ın asî bir kabile olan Bayırkular'ın şefi tarafından öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Onun ölümünden sonra, Göktürk tahtına, atadığı oğlu İnel geçtiyse de, Kutluk Kağan'ın küçük oğlu Kül Tegin amcasının bu

²⁸ KAFESOĞLU, İbrahim; Eski Türkler'de Devlet Meclisi – Toy, Birinci Millî Türkoloji Kongresi, İstanbul, 1980, s. 206.

²⁹ Bu görevin Sonbahar'da toplanan Kurultay'da gerçekleştiğine dair ayrıntılı bilgi için bkz. KOCA, Saim; Eski Türkler'de Devlet Geleneği ve Teşkilâtı, C. II, Ankara, 2002, s. 832.

³⁰ CİN – AKGÜNDÜZ ; a.g.e., s. 40, 41.

atamasını tanımamış. İnel ve ailesini tümünden ortadan kaldırarak ağabeyi Bilge Şad'ı kağan olarak tahta geçirmiştir.³¹

C. Toplumda Kendiliğinden Ortaya Çıkan Gelenek Görenek Kuralları (Yosun Hukuku)

Törenin oluşmasında karşımıza çıkan üçüncü kaynak Yosun'dur. Toplum içinde geleneksel olarak, yavaş yavaş ve kendiliğinden oluşan kurallar, kağanın kabul ettiği nispette Türk Töresi'nden sayılırdı.³² Eski Türkler'de, özel hukuka ait kurallar, özellikle de Şahıs, Aile ve Miras Hukuku kuralları bu şekilde oluşmuştur.³³ Yine, dinle alâkalı konularda da yosun hukukunun uygulandığı görülmektedir.³⁴

Töre her ne suretle ortaya çıkmış olursa olsun, tüm toplumu, hatta hükümdarı da bağlayıcı objektif hukuk kuralları toplamıdır.³⁵ Orhun Yazıtları'nda töresiz bir devlet düzeninin düşünölemeyeceğinden söz edilmektedir. Nitekim, Bilge Kağan "... Ben tahta çıktıktan sonra bunca önemli yasayı dünyanın dört bucağındaki halka verdim"³⁶ sözleriyle bu gerçeğı dile getirmiştir.

Aynı anlayışı Kutadgu Bilig'de de bulabilmek mümkündür. Bu ünlü eserin yaratıcısı Yusuf Has Hâcîp "Devlet silâhla kurulur, ancak kalem ve yasayla yönetilir"³⁷ demek suretiyle bu gerçeğın altını çizmiş bulunmaktadır.

IV. HUKUK KURALLARININ ADALETE UYGUN OLMA ZORUNLULUĞU

Toplumda düzen ve halkın refahı için konulmuş bulunan hukuk kurallarının ve bu kuralların uygulanmasının mutlaka "adalet" ilkesine uygun olması istenmiş, Türk kağanları da ölkelerinde adaletin

³¹ Kapgan Kağan'ın hükümdarlığı, kağanlığı sırasındaki başarıları ve tahttan düşüşü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. TAŞAĞIL, Ahmet; Kapgan Kağan, Belleten, C. LVII, S. 218, Nisan 1993, s. 51 vd.

³² İNALCIK, Halil; Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet, İstanbul, 2000, s. 21.

³³ AYDIN; a.g.e., s. 15.

³⁴ ARSAL; a.g.e., s. 288.

³⁵ ARSLAN; a.g.m., s. 226 – İNALCIK; a.g.e., s. 21.

³⁶ THOMSEN; a.g.e., s. 158.

³⁷ Kutadgu Bilig; B. 2711.

sağlanmasına büyük önem vermişlerdir.³⁸ Bir Çin kaynağının naklettiğine göre, Tabgaç Türk hükümdarı T'ai-Wu "Ben devletimin içinde küçüklerin haydutluk etmesine ve halkımın ezilmesine göz yumamam" şeklindeki sözleriyle, adaletin uygulanmasında gösterdiği titizliği gözler önüne sermiştir.³⁹

Adalet ilkesiyle ilgili olarak, özellikle Kutadgu Bilig'de çok önemli ifadeler rastlanmaktadır. Bu eserin dört kahramanından birinin adaleti temsil ediyor olması çok anlamlıdır. Adaleti temsil eden Kündoğdu Han hükümdardır. Kutadgu Bilig'de devlet, birbirine bağlanmamış üç ayağı olan gümüş bir tahta benzetilmiştir. Eser'de, üç ayak üstünde olan hiçbir şeyin bir tarafa ağırlık veremeyeceği, her üç ayak da düz durdukça tahtın sallanmayacağı anlatılmak istenmiştir. Kutadgu Bilig'de, gümüş tahtın üç ayağından kasıt bugünkü "yasama", "yürütme" ve "yargı" erkleridir. Tahtın ana direğini ise doğruluk ve adalet teşkil etmektedir. Hükümdar, insanları adalet önünde bey ve kul olarak ayırmayacaktır. Elindeki bıçak, işleri bıçak gibi kestiğine, hak arayan kimselerin işlerini uzatmadığına işaret etmektedir. Sağ tarafındaki şeker, zulme uğrayarak devletin kapısına gelen ve adaleti orada bulan insanların oradan tatlı tatlı ayrıldıklarını sembolize etmektedir. Sol taraftaki acı ot ise, adaletin kapısında cezaya çarptırıldıklarında yüzlerini ekşiten zalimlerin halini anlatmaktadır.⁴⁰

Adalet kavramıyla ilgili olarak Kutadgu Bilig'de geçen bazı önemli beyitler aşağıya alınmıştır:

"... O (Bey) ...memleketini ve halkını kanun yoluyla nizam altında bulundurur."⁴¹

"Kanunu doğruluk ile tatbik etti ve halk zenginleşti. O, iyi bir devirde, iyi bir nam bıraktı."⁴²

³⁸ Eski Türk devletlerinde adalet anlayışı ve bu kavrama isnat edilen değerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. TUTAR, Adem; İslâm Öncesi Türk Devlet Geleneğinde Adalet Anlayışı, C. II, Ankara, 2002, s. 868 vd.

³⁹ DONUK, Abdülkadir; Eski Türklerde Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları, Türk Dünyaları Araştırma Dergisi, Nisan 1982, No: 17, s. 108.

⁴⁰ CİN – AKGÜNDÜZ; a.g.e., s. 61.

⁴¹ Kutadgu Bilig; B. 286.

⁴² Kutadgu Bilig; B. 291.

“Beylik çok iyi birşeydir, fakat daha iyi olan kanundur ve onu tatbik etmek lâzımdır.”⁴³

“Kanun karşısında benim için hepsi birdir. Bey veya kul olarak ayırmam. İster oğlum, ister yakınım veya hısmım olsun; ister yolcu, geçici, ister misafir olsun.”⁴⁴

“Halka kanunu doğru ve dürüst tatbik et ki, kıyamet gününde bahtiyar olasın.”⁴⁵

“Eğer devamlı ve ebedî beylik istiyorsan, adaletten ayrılma ve halk üzerinden zulmü kaldır.”⁴⁶

“Kötü teamül kurma, iyi kanun koy, kötü kanunlarla dünyada hükmedilmez.”⁴⁷

“Bu beylik işini hep beyler bilir; kanun ve nizam, örf ve adet onlardan gelir.”⁴⁸

“Beyler kanunlara nasıl riayet ederlerse, halk da aynı şekilde riayet eder.”⁴⁹

“Fakir, dul ve yetimleri kolla; bunları korumak, kanunu gerçekten uygulamak demektir.”⁵⁰

“Kendi menfaatini arama, halkın menfaatini düşün. Senin menfaatin halkın menfaati içindedir.”⁵¹

“Halkı adil kanunlarla idare et, birinin diğerine tahakküme kalkışmasına meydan verme; onları koru.”⁵²

“Halka uygulanan kanunlar daima iyi olursa, Tanrı da bu beyliği her vakit ayakta tutar.”⁵³

⁴³ Kutadgu Bilig; B. 454.

⁴⁴ Kutadgu Bilig; B. 809, 817-818.

⁴⁵ Kutadgu Bilig; B. 1374.

⁴⁶ Kutadgu Bilig; B. 1435 – 1436.

⁴⁷ Kutadgu Bilig; B. 1456 – 1459.

⁴⁸ Kutadgu Bilig; B. 1931.

⁴⁹ Kutadgu Bilig; B. 2111.

⁵⁰ Kutadgu Bilig; B. 5302.

⁵¹ Kutadgu Bilig; B. 5353.

⁵² Kutadgu Bilig; B. 5576.

⁵³ Kutadgu Bilig; B. 6266.

İyi kanunları daima uygulamak egemenliği sonsuz kılarken, kötülerini cezalandırmak ve iyileri korumak da kağanın önemli görevlerinden ve adaletin gereklerinden sayılmıştır. Kutadgu Bilig’de yer alan: “Ey hükümdar! Kılıç ve sopa sendedir; bu kamçılar, bu cezalar kötüler içindir.”⁵⁴ “Kötüler kötülüklerini bırakmadıkları nispette, sen de cezalarını eksik etme, elinde sopan hazır bulunsun.”⁵⁵ “Bütün iyilere hürmet göster ve onları yükselt. Kötülere yüz verme; onları kapına dahi yaklaştırma”,⁵⁶ “Sen iyiye kıymet ver, ona her türlü iyiliği yap; böylece bütün halk iyi olur.”⁵⁷ beyitlerini konuyla ilgili olarak belirtebilmek mümkündür.

Şu halde, Türk toplumunda adalete ne derece önem verildiği açıkça ortadadır. Herkes kanun karşısında eşittir. Hüküm verilirken insanlar arasında fark gözetilmeyecektir. Kanunlar mutlaka uygulanacak, haklıya hak ettiği verilecek, doğruluktan ayrılan ceza görecektir. Devletin temeli doğruluk ve adalettir. Hükümdarlar doğru olurlarsa, tüm dünya huzura kavuşacaktır. Bu arada, doğruluğun ve adaletin sağlanmasında hükümdarların kalplerine bir parça Tanrı ve ahiret korkusunun yerleştirilmek istendiğini de vurgulamakta yarar vardır.

SONUÇ

Türklerin ana yurdu olan “Orta-Asya” coğrafyasının özellikleri, eski Türklerin göçebe yaşam tarzını benimsemeleri sonucunu doğurmuştur. Şüphesiz, Türkler’deki göçebelik tarihteki pek çok ilkel kabilede görülen göçebelik değildir. Türkler, basit göçebe kültüründen çok daha üstün bir yaşama çizgisine ulaşmışlardır. Bunda, Çin gibi çok eski bir kültür ile yakın ilişkiler içinde bulunulmasının ve yaşanılan bölgede tarıma elverişli bazı geniş toprakların var olmasının rolü büyüktür.

Bu tarz bir yaşam, zaten güç olan göçebe toplumunun idaresi ve disiplin altında tutulması konularında kağanların otoriter ve geniş yetkili kişiler olmalarını gerektirmiştir. Kağanlara tanınan bu geniş yetkiler arasında kuşkusuz en önde geleni kanunlar hazırlanmasıdır. Bu, eski Türk

⁵⁴ Kutadgu Bilig; B. 5279.

⁵⁵ Kutadgu Bilig; B. 5280.

⁵⁶ Kutadgu Bilig; B. 1455.

⁵⁷ Kutadgu Bilig; B. 1411.

devletlerinde hukuk kurallarının ortaya çıkmasında ilk kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Kağanların kanun koyma yetkilerini eski Türk egemenlik anlayışı da etkilemiştir. Çünkü, eski Türk geleneğinde Gök Tanrı tarafından seçilen bir ailenin tüm erkek üyeleri egemenlik hakkına sahip olmaktadır ve bu üyelerin tümünün (ve tabii kağanın) hukuk kuralı koyma yetkisi bulunmaktadır.

Eski Türk toplumlarında hukuk kuralı konulmasında bir diğer yol, kurultaylarda alınan kararlar biçiminde kendisini göstermektedir. Kurultaylar sadece hukuk kuralı koyma görevini üstlenmemiş, yeri geldiğinde kağanın egemenlik yetkisine sınırlar da getirebilmişlerdir. Eski Türkler’de beylerin de devlet yönetimine katılmasının önemine sık sık vurgu yapılmıştır. Bu konuda, gerek Orhun Yazıtları’nda, gerek Kutadgu Bilig’de çok önemli ve ders verici satırlara rastlanmaktadır.

Nihayet, eski Türk devletlerinde hukuk kurallarının oluşmasında üçüncü bir yoldan daha bahsedilebilir ki bu, toplum içinde yavaş yavaş ve kendiliğinden oluşan kuralları ifade etmektedir. Bu tür kurallara “Yosun” adı verilmiştir. Hiç şüphesiz bu biçimde, toplumun adeta bağrından çıkan Yosun Hukuku kağan tarafından kabul edilmek şartıyla ve kabul edildiği oranda Türk töresinin bir parçası haline gelmektedir.

Hangi biçimde ortaya çıkmış olursa olsun, kağanın iradesiyle töre durumuna gelen tüm kuralların adalete uygun olmaları gerekir ve töreye kağanlar da dahil tüm toplumca uygun davranılması bir zorunluluktur. Törenin toplumdaki önemi ve saygınlığı eski Türk toplumlarında öylesine yerleşmiştir ki, kaynaklarda kağanlara töreye uygun davranmaları hususu sürekli hatırlatılmıştır. Kağanlar da buna özen göstermişler; bu konuda kendilerini halka hesap verme yükümlülüğü altında görmüşlerdir.

Toplumca töreye bahsedilen değer ve kuralların bağlayıcılığı Türklerin İslâmiyeti kabul ettikten sonra kurdukları devletlerde de temel ilke olarak devam etmiş ve hükümdarların egemenlik yetkilerinin sınırlanmasında bir dereceye kadar rol oynamıştır. Nitekim, Türk-İslâm devleti hükümdarları, zamanla mutlak hale gelen egemenliklerine rağmen, genelde İslâm Hukuku kurallarına aykırı davranmamayı ilke edinmişler, öte yandan kendi iradeleriyle meydana getirdikleri Örfî Hukuk kurallarına uyulmasını da titizlikle takip etmişlerdir.

Şu halde, “Türk Töresi” sadece eski Orta-Asya Türk toplumlarında değer atfedilen bir kurum olarak düşünülmemeli, bu kurumun sonraki yüzyıllarda kurulan tüm Türk devletleri üzerindeki etkisi de dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- ARSAL, Sadri Maksudi; **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul, 1947.
- ARSLAN, Mahmut; **Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi**, Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu, Elazığ, 1990, s. 223-239.
- AYDIN, M. Akif; **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, 1999.
- CİN, Halil – AKGÜNDÜZ, Ahmet; **Türk Hukuk Tarihi**, C. I, Kamu Hukuku, Konya, 1989.
- CİN, Halil – AKYILMAZ, Gül; **Türk Hukuk Tarihi**, Konya, 2003.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin; **Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü**, C. II, Ankara, 2002.
- DONUK, Abdülkadir; **Eski Türkler’de Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları**, Türk Dünyaları Araştırma Dergisi, Nisan 1982, No: 17, s. 103-152.
- İNALCIK, Halil; **Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet**, İstanbul, 2000.
- İNALCIK, Halil; **Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi**, AÜSBFD., C. XIV, S. 1, 1959, s. 69-94.
- KAFESOĞLU, İbrahim; **Eski Türkler’de Devlet Meclisi – Toy**, Birinci Millî Türkoloji Kongresi, İstanbul, 1980, s. 205-209.
- KOCA, Saim; **Eski Türkler’de Devlet Geleneği ve Teşkilâtı**, C. II, Ankara, 2002.
- MUMCU, Ahmet; **Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl**, Ankara, 1985.
- ÖGEL, Bahaeddin; **Devlet Meclisi ve Kurultay**, C. II, Ankara, 2002.
- ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, C. II, İstanbul, 1971.
- TAŞAĞIL, Ahmet; **Kapgan Kağan**, Belleten, C. LVII, S. 218, Nisan 1993, s. 51-70.

TUTAR, Adem; **İslâm Öncesi Türk Devlet Geleneginde Adalet Anlayışı**, C. II, Ankara, 2002.

ÜÇOK, Coşkun – MUMCU, Ahmet – BOZKURT, Gülnihâl; **Türk Hukuk Tarihi**, Ankara, 2006.

VILH. THOMSEN; **Çözölmüş Orhun Yazıtları**, Çev. Vedat KÖKEN, Ankara, 1993.

YUSUF HAS HACİP; **Kutadgu Bilig**, Çev. Reşit Rahmeti ARAT, Ankara, 1991.

